

*Л.О. ПТАЩЕНКО, к.е.н.,
Р. М. ЦЕРБАК, студентка.
Полтавський національний
технічний університет
імені Юрія Кондратюка*

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ФІНАНСОВО ЗБАЛАНСОВАНОЇ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

Ідея статті полягає у розгляді проблем пенсійного забезпечення. Досліджуючи систему недержавного пенсійного страхування як потужне джерело інвестиційних ресурсів в економіку України та важливий фактор реалізації соціальної політики, автори пропонують напрями розвитку накопичувальної пенсійної системи, адаптовану до економічних відносин, що склалися в Україні.

Постановка проблеми. Основною складовою соціального захисту населення в Україні є пенсійне забезпечення. В той же час рівень соціального захисту громадян і, в першу чергу їх пенсійного забезпечення, залежить від стану економіки та державного регулювання соціальних процесів.

Однією з ключових задач держави та державного управління є недопущення соціальної напруги, пов'язаної з бідністю, майновою диференціацією населення, безробіттям тощо шляхом підвищення рівня соціальної захищеності населення, в тому числі за рахунок проведення ефективної політики у сфері пенсійного забезпечення. Для вирішення поставлених задач необхідне створення такої пенсійної системи, яка б стимулювала здійснення пенсійних заощаджень, забезпечила істотне підвищення рівня доходів пенсіонерів, максимальну залежність пенсійних виплат від персоніфікованих внесків застрахованих осіб, мотивацію до праці та легалізацію заробітної плати тощо. Проблема запровадження такої пенсійної системи набуває особливої **актуальності**, враховуючи сучасну демографічну ситуацію – низький рівень народжуваності та велику кількість пенсіонерів.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Дослідженням стану пенсійної системи та проблемам її реформування приділяється значна увага у роботах Е. Лібанової, Б. Надточія, Б. Зайчука, В. Яценка, М. Вінера, Г. Мак Таггарта та інших. Однак, питання пенсійного забезпечення, порушені вітчизняними та зарубіжними науковцями, потребують подальшого вивчення в зв'язку з великою кількістю невирішених проблем та необхідністю створення ефективної системи пенсійного забезпечення в Україні.

Тому **метою** цієї роботи є проведення аналізу ситуації, яка склалася на даному етапі реформування системи пенсійного забезпечення в Україні, висвітлення проблем її функціонування та шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Пенсійне забезпечення в Україні регулюється багатьма законодавчими актами й нормативами, яких налічується понад 30; серед них основними є два закони: щодо державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення. Ці закони охоплюють три рівні пенсійного забезпечення, а саме:

- перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003р.);

- другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003р.);

- третій рівень – система недержавного пенсійного страхування (рис. 1).

Реформована солідарна система – це система пенсійних виплат з поточних надходжень до Пенсійного фонду, яка забезпечує гарантований мінімальний дохід усім пенсіонерам. Внески до солідарної системи пенсійних виплат сплачуються усіма працюючими громадянами країни та їх роботодавцями. Розмір пенсії залежить від розміру заробітної плати та страхового стажу [4].

Згідно із системою накопичувальних пенсійних рахунків, у рамках загальнообов'язкового державного пенсійного страхування кожен працівник чи його роботодавець відкладатимуть гроші на особистий накопичувальний

пенсійний рахунок працівника. Кошти на цих рахунках будуть власністю громадян, передаватимуться в спадщину та будуть інвестуватись в економіку з метою одержання інвестиційного доходу на користь застрахованих осіб.

Накопичені в системі кошти додаватимуться до пенсії з солідарної системи.

Рис.1 Система пенсійного забезпечення в Україні. *Джерело: [1].

Накопичувальний фонд створюється Пенсійним фондом як цільовий позабюджетний фонд, який акумулює кошти застрахованих осіб.

Третій рівень – система недержавного (добровільного) пенсійного страхування – базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат. Функція нагляду за інвестуванням та виплатою

накопичених коштів покладена на недержавні пенсійні фонди. Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється пенсійними фондами, страховими організаціями, банківськими установами [2].

На нашу думку, солідарна система пенсійного забезпечення вичерпала свої можливості і перед Україною стоїть завдання переходу до моделей довгострокового накопичення інвестицій, як ефективних засобів економічного зростання. Цей шлях лежить через активне застосування двох останніх рівнів накопичувального пенсійного забезпечення – загальнообов'язкового накопичувального державного та добровільного недержавного пенсійного забезпечення. Варто зазначити, що повністю відмовитися від солідарної системи не раціонально і не виважено, адже необхідно продовжувати виплачувати поточні пенсії сьгоднішнім пенсіонерам, які одержують її виключно за солідарною системою.

На сьогодні існує ряд проблем в пенсійному забезпеченні громадян:

1. Соціальна несправедливість, що закладена у самій суті солідарної системи, яка передбачає утримання старшого покоління за рахунок молодшого.

2. Демографічна криза. За останні 15 років населення України скоротилося більш як на 5 мільйонів (щороку зменшення населення відбувається на 300 тис. чол.). Причиною цього є перевищення смертності над народжуваністю. Адже станом на 01.07.2006 р. в Україні коефіцієнт народжуваності становив 7,7, смертності - 17,1 на 1000 жителів. Взагалі в Україні показники народжуваності є найнижчими у світі, а показники смертності - одні з найвищих [8].

3. Непропорційність між платниками внесків до Пенсійного фонду України (далі ПФУ), з одного боку, і пенсіонерами та дітьми - з іншого.

Через демографічну кризу Україна стала однією з найстаріших націй світу, тому кількість пенсіонерів зростає. Ретроспективний аналіз свідчить, що станом на 01.01.1971 р. їх кількість складала 7,7 млн. чол., тоді як на 01.01.2007 р. – 13,9 (близько 30%) млн. чол. Таким чином, майже третина населення України – пенсіонери, тоді як критичний показник складає 18%. За

прогнозними розрахунками в найближчі кілька років чисельність пенсіонерів буде стабільною і навіть трохи зменшиться, але починаючи приблизно з 2015 року почне стійко зростати [8].

Високий рівень демографічного навантаження на працездатне населення з боку осіб пенсійного віку (367 пенсіонерів на тисячу працюючих станом на 01.01.2006 р.) (табл.1).

Таблиця 1.

Демографічне навантаження на населення працездатного віку (все населення, на 1000 осіб працездатного віку, прогноз).

*Джерело: [8].

Роки	Діти	Населення пенсійного віку	Все населення молодше і старше працездатного віку
1997	378	409	787
1998	370	411	781
2001	333	391	725
2006	281	367	648
2011	279	390	669
2016	301	446	747
2021	317	509	826
2026	312	561	873

Таким чином, співвідношення чисельності пенсіонерів і зайнятого населення становить 1 : 1,8, а з урахуванням прихованого безробіття це співвідношення реально наближається до 1 : 1,5 [8].

До того ж співвідношення кількості осіб, яким надається право дострокового виходу на пенсію, і тих, що мають право виходу на пенсію на загальних умовах, постійно змінюється на користь перших. Це пов'язано з тим, що пенсійне забезпечення окремих категорій громадян із статусом регламентується окремими законами, згідно з якими ці особи мають право на достроковий вихід на пенсію. Така ситуація спричиняє зміни у пропорціях між працюючими і пенсіонерами у бік погіршення. І тільки за допомогою фінансового стимулювання можна змінити ситуацію на краще (наприклад, встановлення диференційованої граничної межі заробітку, з якого розраховується пенсія окремо для осіб, які досягли пенсійного віку і які не досягли – за досвідом США) [6].

4. Незбалансованість доходів і витрат бюджету Пенсійного фонду. Навантаження на ПФУ виникають не тільки за рахунок збільшення тривалості життя, й частіше за рахунок відпливу економічно активного працездатного населення, що викликає зменшення кількості платників страхових внесків. Оскільки дефіцит бюджету ПФУ покривається за рахунок бюджету, ризики незбалансованості бюджету ПФУ стають ризиками Державного бюджету України.

До причин незбалансованості бюджету ПФУ фахівці відносять:

- Перевищення темпів зростання розміру пенсій над темпами зростання розміру заробітних плат (52,4% і 26,3% відповідно) [5].

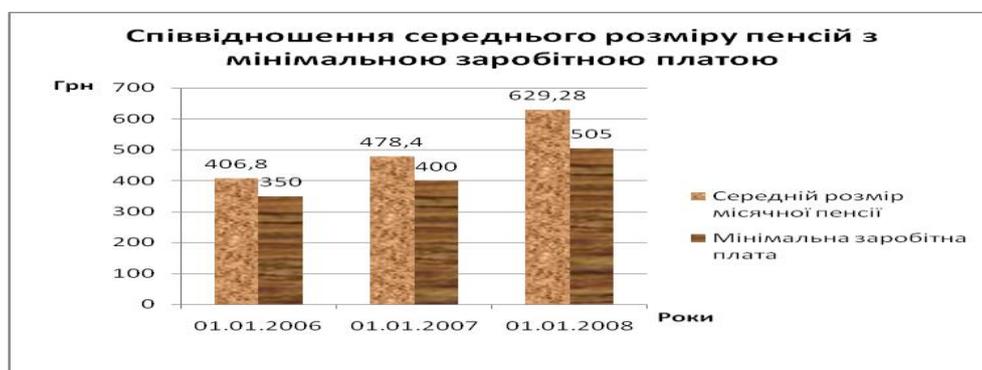

Рис. 2. Співвідношення середнього розміру пенсій з мінімальною заробітною платою (грн.). Джерело: [8].

- Стрімке підвищення розміру пенсій до величини законодавчо встановленого прожиткового мінімуму (рис.3).

Рис. 3. Динаміка співвідношення прожиткового мінімуму та середньої місячної пенсії для осіб, що втратили працездатність (грн.). Джерело: [8].

- Збільшення частки пенсій у ВВП від 8,4 % у 2000 році до 15,3% у 2005 році. Економічно розвинені країни не допускають збільшення цього показника від рівня 8-10%.

Природно, що власні доходи ПФУ не змогли компенсувати стрімкого зростання пенсійних виплат. Тому частка доходів від інших джерел у бюджеті ПФУ останніми роками суттєво зросла (від 16% у 2000 р. до 35% у 2005р.).

За прогнозними розрахунками Пенсійного фонду України лише в 2009 році бюджет Пенсійного фонду стане збалансованим. Кошти державного бюджету залучатимуться відповідно до законодавства на розмежування джерел фінансування не властивих Пенсійному фонду програм.

5. Непомірний податковий тиск на роботодавця, що призводить до приховування реальних доходів і виплати заробітної плати «в конвертах». До того ж сплата роботодавцем страхових внесків до чотирьох державних страхових фондів становить 37,5% і є вищим, ніж у багатьох країнах Європейського союзу та найвищим серед країн СНД [9].

6. Несправедливість розміру пенсій для різних категорій осіб. Наприклад, пенсії, встановлені спеціальними законами для представників окремих професій та посад (депутатів, працівників прокуратури, суддів, державних службовців тощо) становлять 80-90% колишньої заробітної плати. З 2006 року такі пенсії були обмежені 12 кратним розміром мінімальної пенсії за віком. Враховуючи, що мінімальна пенсія за віком дорівнює прожитковому мінімуму для осіб, які втратили працездатність (з 01.01.2007 р. – 380 грн.), то для вище зазначених категорій встановлена пенсія в розмірі 4560 грн. Це призводить до того, що середній розмір пенсій за спеціальними законами є в декілька разів вищим від середнього розміру пенсійних виплат, який станом на 01.01. 2007 року склав 478,4 грн.

7. Рік виходу на пенсію, який в Україні є найнижчим серед країн, які проводили пенсійну реформу. При цьому спостерігається істотне відставання України від європейських країн за показником середньої тривалості життя. Так, згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я , в Україні середня

тривалість життя складає 67 років, тоді як у більшості країни колишнього СРСР (Грузія, Естонія, Латвія, Литва) цей показник перевищує 70 років. В розвинутих європейських країнах середня тривалість життя складає: у Швеції, Італії, Швейцарії – 81 рік; Франція, Іспанія – 80 років; Великобританія, Німеччина, Греція – 79 років [6].

Для вирішення вищезазначеної проблеми потрібно застосовувати мотиваційні механізми (а не механічне підвищення пенсійного віку), які б заохочували людей пенсійного віку до продовження трудової діяльності. Хоча законодавством передбачено підвищення розміру пенсій за кожен рік відстрочки виходу на пенсію від 3% до 85,32% за 10 років, проте це не є суттєвим стимулом [6].

8. Наявність пільг із сплати внесків до ПФУ у значної частини працюючих, підприємств або взагалі їх звільнення від сплати.

9. Нестабільність та недосконалість законодавства, суперечність та відсутність узгодженості законів і нормативних актів, їх велика кількість.

І найбільшим недоліком солідарної системи, на погляд фахівців, є те, що величезні суми грошей з року в рік просто "проїдаються" – не працюють ні на пенсіонерів, ні на державу. Всі вищезазначені причини призводять до руйнування пенсійної страхової системи, оскільки витрати на пенсійне забезпечення покриваються лише на 66,1 % надходженнями від страхових внесків. Якщо не змінити ситуацію, страхові принципи в пенсійному забезпеченні буде знівельовано.

На відміну від солідарної, накопичувальна система пенсійного заохочення, акумулюючи значні кошти на персональних рахунках майбутніх пенсіонерів та інвестуючи їх в економіку України, створює додаткові надходження на рахунки пенсіонерів. Важливим є те, що сума накопичених коштів на персональному рахунку пенсіонера на пряму зв'язана із розміром пенсійних виплат, отже, посилюється зацікавленість громадян у сплаті пенсійних внесків.

Вирішити ці проблеми можна шляхом:

- розширення бази нарахувань страхових внесків за рахунок легалізації та підвищення рівня заробітної плати (через оформлення трудових відносин, посилення ролі соціального діалогу під час установавання рівня доходу, з якого справляються внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, скорочення неповної зайнятості та безробіття);

- запровадження єдиного соціального внеску і створення державного реєстру соціального страхування;

- поетапного запровадження паритетної сплати страхових внесків страхувальниками та застрахованими особами;

- посилення контролю і відповідальності за дотримання законодавства про оплату праці та сплату страхових внесків;

- перегляду прав на дострокові пенсії за результатами атестації робочих місць та пенсійного віку відповідно до зростання тривалості життя;

- виключення можливості ухвалення рішень про перегляд розмірів пенсій без врахування реальних можливостей бюджету Пенсійного фонду та відповідних актуальних розрахунків.

Варто зазначити, що в Україні реалізація обов'язкової накопичувальної системи передбачається за рахунок сплати роботодавцями частки обов'язкових внесків, які спрямовуються до накопичувального фонду (другий обов'язковий рівень) і не перевищують 7% від суми заробітної плати, до реформованого Пенсійного фонду України (перший обов'язковий рівень) у розмірі 25% від заробітної плати, а також додатково до заробітної плати на добровільних засадах – до недержавного пенсійного фонду у розмірі 15% від заробітної плати [7].

Наукові дослідження доводять, що пенсійні активи обов'язкової накопичувальної системи (грошові кошти, цінні папери, майнові права та зобов'язання щодо них в Накопичувальному фонді) через 40 років після запровадження (за умови 5%-ї ставки доходності) досягнуть 60% номінального валового внутрішнього продукту, що свідчитиме про виникнення справді потужного джерела оздоровлення економічного середовища в Україні [2].

Спрямування 50% інвестиційного ресурсу на розвиток вітчизняної економіки у довгостроковій перспективі (через 40 років) сприятиме зростанню валового внутрішнього продукту на 28,9 %, фонду оплати праці – на 32,1 % і врешті решт збільшення розмірів пенсій у солідарній і накопичувальній системах (на 32,1 % і на 14,9 %, відповідно) [5].

Чинним законодавством передбачено низку обмежень щодо можливостей дії обов'язкової накопичувальної системи – встановлення мінімальної пенсії за віком не нижчої за прожитковий мінімум для непрацездатних осіб, зростання валового внутрішнього продукту (не менше 2 %), бездефіцитність бюджету Пенсійного фонду України. Проте за фінансової спроможності Державного бюджету компенсувати дефіцит Пенсійного фонду це не буде настільки важливим з огляду на те, що, по-перше, кошти Накопичувального фонду будуть використовуватись на інвестиції, які сприятимуть економічному зростанню, а по-друге, саме існування накопичувальних рахунків стимулюватиме до детінізації заробітної плати та збільшення надходжень до Пенсійного фонду [3].

Отже, запровадження загальнообов'язкового накопичувального страхування, поступово згортаючи економічно неефективно діючу солідарну систему пенсійного страхування забезпечить достойну пенсію; збільшення загального розміру пенсійних виплат завдяки отриманню інвестиційного доходу; встановить реальну залежність розмірів пенсій від величини заробітків і трудового стажу; заохотить громадян до заощадження коштів на старість і, як наслідок, — з'явиться стимулююча функція, яка сприятиме легалізації заробітної плати; створить економічне стимулювання громадян до виходу на пенсію у більш пізньому віці; дасть можливість родичам успадкувати кошти, які обліковуються на персональному пенсійному накопичувальному рахунку; стане важливою складовою створення потужного джерела інвестиційних ресурсів для зростання національної економіки.

Щодо системи недержавного пенсійного страхування, то починаючи з 2004 року в Україні зберігається стала тенденція збільшення кількості установ,

які надають послуги в системі недержавного пенсійного забезпечення. Так, станом на 01.01.2005 року налічувалося 54 НПФ, у 2006 році – 79, а на 01.09.2007 рік – 95 НПФ. Найбільшу кількість серед зареєстрованих пенсійних фондів складають відкриті фонди, що пояснюється більшою свободою вступу до них нових учасників (без прив'язки їх до конкретної галузі або підприємства) [8].

Варто зазначити, що вже цієї кількості НПФ достатньо для обслуговування всіх бажаючих роботодавців та громадян країни брати участь у недержавному пенсійному забезпеченні. Для прикладу, в Польщі, де учасників НПФ більше 11 млн. громадян, працює всього 16 фондів. В Угорщині із 60 НПФ, зараз залишилось всього 21 фонд, в яких бере участь більше 40 відсотків зайнятого населення. В Чилі 80 відсотків учасників зосереджені у 5 великих фондах [8].

Загальна сума активів, сформованих пенсійними фондами станом на 01.09.07 р. становить 226 493,3 тис. грн., що в 3,9 рази перевищує суму активів у 2005 році (46 154,3 тис. грн.). Основним елементом сформованих пенсійних активів у перші роки функціонування залишаються пенсійні внески, сплачені вкладниками до недержавних пенсійних фондів.

В цілому сукупні активи НПФ, які спрямовуються на інвестування хоча і збільшилися за останній рік майже в 2 рази склали станом на 01.07.07 лише 185,2 млн. грн. Сукупний інвестиційний дохід НПФ за 2006 рік склав 14 396 тис. грн., за перше півріччя 2007 року – 15 432 тис. грн.

Таблиця 2.

Структура НПФ за видами станом на 30.09.2007 р.

*Джерело: [8].

Вид НПФ	Зареєстровані НПФ		Укладені договори з КУА	
	Кількість	Питома вага	Кількість	Питома вага
відкритий	72	79,12%	64	79,01%
корпоративний	12	13,19%	10	12,35%
професійний	7	7,69%	7	8,64%
Всього	91	100,00%	81	100,00%

Середньомісячні внески у січні – липні 2007 року на користь учасників, сплачених вкладниками корпоративних НПФ, у середньому становили 982,36

грн., що складає 12,9% від середньомісячної заробітної плати одного штатного працівника. У більшості корпоративних фондів, ця сума частково сплачується за рахунок коштів роботодавця і частково за рахунок самого учасника. Вкладниками професійних НПФ на користь одного учасника сплачується 62,55 грн. або 0,8% середньомісячної заробітної плати, для відкритих НПФ – 220,23 грн. або 2,9%. Разом з тим, найбільша питома вага по сплаті внесків належить саме вкладникам відкритих пенсійних фондів, а саме 66,9% пенсійних внесків.

Висновки

Дослідження доводить, що запровадження системи накопичувального пенсійного забезпечення стане потужним джерелом інвестиційних ресурсів в економіку України та вагомим додатковим джерелом доходів пенсіонерів. У економічно розвинених країнах саме пенсійні фонди здійснюють значну частину інвестицій. Наприклад, у Польщі протягом двох років в економіку було інвестовано майже 1 млрд. «пенсійних» доларів. В Угорщині за рахунок інвестування пенсійних банківських накопичень вдалося знизити ставки банківських кредитів із 20 до 10% [2]. Потужний ресурс для інвестицій в економіку накопичений в Чилі, де сукупні активи пенсійних фондів становлять понад 35 млрд. дол., або 40% ВВП. Тому активізація діяльності системи недержавних пенсійних фондів та започаткування діяльності накопичувального пенсійного фонду стане суттєвим джерелом інвестиційних ресурсів в економіку України [9].

Розвивати накопичувальну пенсійну систему можна через:

- удосконалення інфраструктури фінансового ринку, розвиток корпоративного управління та фінансових інструментів;
- створення програмно-технічного комплексу для функціонування системи накопичувального пенсійного забезпечення;
- удосконалення та уніфікацію податкового законодавства щодо функціонування суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення;

- звільнення від податку на додану вартість послуг з адміністрування недержавних пенсійних фондів, установлення рівних ставок оподаткування для пенсійних виплат, котрі роблять суб'єкти недержавного пенсійного забезпечення;
- підвищення інституційної спроможності, рівня та якості професійної підготовки суб'єктів системи пенсійного забезпечення;
- створення системи електронного звітування роботодавців і запровадження місячної звітності страхувальників;
- захист прав інституційних інвесторів.

Крім того, ключовим питанням у стратегії розвитку пенсійної системи в Україні є вдосконалення інформаційного забезпечення цієї системи.

Концепція пенсійного забезпечення, яка передбачає поступовий перехід від трьохрівневої системи пенсійного забезпечення до дворівневої сприятиме формуванню високоефективної фінансово збалансованої пенсійної системи, яка буде стимулювати пенсіонерів до здійснення пенсійних заощаджень, а роботодавців – до збільшення пенсійних відрахувань. Крім того, це дозволить накопичити додаткові інвестиційні ресурси для стабільного розвитку економіки та збільшення розміру пенсій.

Література:

1. Закон України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” від 9 липня 2003 року № 1058- IV.
2. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р. № 1057-IV – база даних «Законодавство України» Верховної Ради України // <http://zakon1.gov.ua>.
3. Бюджетна політика 2008 року. Урядовий кур’єр. - 19 вересня 2007 р., № 171. С. 5-9.
4. Лібанова Е. Чи потрібна Україні пенсійна реформа? Спроба не політизованого аналізу // Дзеркало тижня. – 2001. - № 34 (358) – С. 10.

5. Накопичувальна пенсійна система в Україні: виважені кроки до запровадження // Пенсійний кур'єр. – 2006. - № 18 – С. 16.
6. Матвієнко П.В. Реформування системи пенсійного забезпечення // Економіка та держава. – 2006. - № 10 – С. 65-69.
7. Скрипник А.В., Ліхтенштейн Л.А. Фінансові ризики в контексті пенсійної реформи // Фінанси України. – 2007. - № 2 – С. 132-148.
8. [http:// www .vpf.com.ua./Pens_sait](http://www.vpf.com.ua/Pens_sait)
9. [http:// www .npfunds.ru./news](http://www.npfunds.ru./news)